

FÜGGELÉK

1. ÓSLATIN KORI GÖRÖG EREDETŰ JÖVEVÉNYSZAVAINK

A latin nyelv görög eredetű szavai különböző korokban hatoltak be a latin nyelvbe. A keresztény terminológiához tartozó *basilica*, *baptizo* (ebből *aqua baptizans*), *blasphemo* stb., melyek román folytatása *biserică* 'templom', *botez* 'megkeresztel', *bobotează* 'vízkereszt', *blestem* 'átkoz', csak időszámításunk után kerülhettek a latinba vagy csak időszámításunk után ölthették fel sajátos „keresztény” jelentésüket. Másrészt azonban eleve valószínűnek kell tartanunk, hogy a latin nyelvet beszélő törzsek már Itáliába való bevándorlásuk előtt is kölcsönöztek görög szavakat. Nos: a magyar és a latin nyelv egybevetése módot ad az őslatin kori görög hatás legalább részben való feltárására. Ez a körülmény fontos segédeszközzel ajándékoz meg a latin és a finnugor törzsek őstörténetének kutatásában, hiszen az őslatin kori görög eredetű jövevényszavak tanúvallomása alapján az őslatin törzsek életmódjára és lakhelyére vonatkozó értékes következtéseket vonhatunk le.

Mivel a latin nyelv az őslatin kortól a vulgáris latinság koráig, tehát legkésőbb az i.e. 18. századtól (e tájra teszik az első latin törzsek Itáliába vándorlásának idejét) az i.sz. 4. századig tartó 2200 éven keresztül állandóan ki volt téve a görög nyelv hatásának, számolnunk kell azzal is, hogy egy-egy korábban átvett szó hangalakját a görögül tökéletesen tudó klasszikus szerzők — és általában a művelt rómaiak — a görög szavak mintájára meg-megkorrigálták. Hasonló jelenséggel minden nyelv életében találkozunk. A régi magyarok a keresztény terminológiával átvették a latin *poenitentia*, *sacristia*, *bestia* szavakat, amelyekből hangtörvényszerűen *penetence*, *segestye* és

bestye lett; ezeket a régi — mintegy félezer éves — szövegekben még megtalálható szavakat ma már a „helyesbített” *penitencia*, *sekrestye*, *bestia* alakban használjuk.

A román *păpuriș* ’gyékényes, nádas’, valamint a francia *trou de chou*, régebben *trous de chou* azt bizonyítják, hogy a klasszikus szerzők műveiben található *papyrus* ’papirosnád’ és *thyrsus* ’kocsány; repkényes bot’ mellett és helyett a nép beszélt nyelvében tovább is a régi **papurus* és **tursus* alakok éltek. Ezek őslatin kori görög jövevények, melyek folytatását a magyarban is megtaláljuk:

thyrsus < ősl **thursos* > fu **tursu* > ug **turs* > m **turs* > 1. *tors* birtokos személyraggal (*káposzta-*)*torsa*, zöngésüléssel *torzsa*, 2. **tuss* > *tus*, pl *puska-tus*, birtokos személyraggal *tusa*, kicsinyítő képzővel *tuskó*, igei származék *tusáz*, **tusál*, ez utóbbiból *tusakodik*, melyből aztán Kazinczy vonta el a ’tuskodás’ jelentésű *tusa* szót; a *tors* kicsinyítő képzős származéka *torsok*, ebből *törsök* > *törzsök*, és ennek hatására *tors* > *törzs*; az igei származék **torsol*, ebből **törsöl* > **törzsöl* > **dörzsöl* > *dőzsöl* (a jelentésváltozásra nézve vö gör *thyrsazō* ’Bacchus ünnepét thyrsusszal ünnepli’); az eltűnt **torsol* származéka a régi *torsolkodik*, ma *torzsalkodik*, alakváltozatai a régi *törzsolkodik*, *torzsonkodik*, *törzsönkodik*;

papȳrus lehetséges származéka **papȳrētum* < ősl **papūrētum* > fu **popurētu*, **popurātu* > ug **popret*, **poprat* > m **popráty* > *páprágy*, *paprád*, *páfrány*, *Poprád*.

Természetesen könnyen lehetséges, hogy több görög eredetű őslatin szó vagy, a latinból vagy a finnugor nyelvekből eltűnt. Ilyen latinból eltűnt, de esetleg őslatin kori görög jövevényt is lehet a ma már eltűnőben levő *tegez* szavunk:

gör *toxon* ’íj’, tsz-i alakja *toxa* ’íjak’ > ősl **toxa*, palatális *o*-val, nyj **texa* > fu **teksze* > ug **teksz* > m **tegz* > *tegez*; a m szó jelentésváltozása: ’íjak’ → ’nyíltartó’; az osztják *tighet* szóvégi *-t* hangja korábbi *-sz* hangot folytat.

Őslatin kori görög eredetű jövevénytiszavaink csoportjából tömegüknel és művelődéstörténeti jelentőségüknel fogva első helyre kívánkoznak a vízi étellel összefüggő szavak:

cētus < ösl **cētos* (gör *kētos* 'nagy tengeri állat, különösen cápa, bálna, cet, tengeri borjú stb.') > nyj **cātos* > fu **kātu*, nyj **kālu* (veláris *k* hanggal!) > ugor **khal* m *hal*, származékai *halász*, *halas*, ebből *halastó* > rom *heleşteu* 'ua'; vö finn *kala* 'hal'; a magyar, illetve finn szó közgermán kori átvétele a német *Wal* 'bálna', angol *whale* 'ua'; -*t*- > -*l*- jellegzetes fu alapnyelvi hangváltozás, vö *sedet* ~ fu **sete* > **sele* > ug **sil* > m **hil* > *il* > *ül*;

lintricusus < ösl **pluntriclos*, nyj **pluntruclus* (az alapszó *linter* < **lunter* < ösl **plunter* < gör *plyntēr* 'mosó') > proto-fu **lunktruklu* > fu **luntuklu* > ug **luntukl*, alakváltozata **luntuk* > m **loduk*, ragos-képzős alakokban **lodukon*, **lodukos* > *ladikon*, *ladikos*, ezekből elvonva *ladik*; ösrokon a rom *luntre* 'ladik' < *lintrem*;

malácia < ösl **málacia* (gör *malakia* 'softness; calmness of the sea') > fu **mēlekje* > ug **melety*, **meledzs* > m **melegy* > *meleg*, a magyarban gyakori -*gy* > -*g* hangváltozással, vö *pendet* ~ fu **pente* > **pinte*, **pite* > ug **pit* > m **fity* > *figy* > *fig* > *függ*; *malakia* időjárásra vonatkozó hajós-szó, mely a görög hajósok nyelvéből került az őslatin hajósok nyelvébe;

**gubernāmentum* (vö fr *gouvernement* 'kormány') < ösl **cubernāmont* > nyj **cubornāmont* > fu **kuwornomon*, **kuworlomon* > **kuwurmon* > ug **kurmon* > m **kurman* > *kormány*; az alapszó *guberno* < gör *kybernaō* 'kormányoz'; az átvétel régiségére vall gör *ky-* > lat *gu-*; a kicsinyítő képzős latin *gubernāculum* alapszava a latinban már nem használt **gubernāx*, **gubernācis* < ösl **cubernācos* > nyj **cubornācos* > fu **kuwornēkhu* > **kuwurlēkhu* > ug **kurlekh*, hangzó-illeszkedéssel **kurlakh* > m **kurreh* > **korré* > *kóré*, alakváltozata *góré*, hangzó-illeszkedéssel **kurrah* > **korraw* > **korrou* > *kóró*, tkp 'irányzó', innen a növény 'főága'; a *góré* jelentésváltozása: 'irányzó' → 'hajókormányos bódéja' → 'örhely, megfigyelő hely', vö *gubernāculum* > fr *gouvernail* 'kormány'; *gubernando* ~ *kornyadoz*, tkp 'lavíroz, egyensúlyoz', vö *labando* ~ *lábadoz*, *cubando* ~ *gubbadoz*, *gubbasz-t*;

**gubernātus*, **gubernātui* ~ fu **kuwornētwi* > *kuwurletwi* > ug **kurletw*, illeszkedéssel **kurlatw* > m **kurlatu*

> *korlát*, tkp 'irányzék, irányítás', *-at* > *-át*, mint *szakadat* > *Szakadát*, *hasadat* > *Hezsdát* 'a Tordai-hasadék patakjának neve', a magyarból szerb-horvát *korlat* 'Stallbaum, Standbaum', annak ellenére, hogy a SzSz szerint „nem dönthető el, melyik az átadó“ (vö SzlJ 21); a *kormány* régi magyar **kurman* alakjának alakváltozata a denazalizált **kurma* (pl **kurman-rúd* > **kurma-rúd*), és ennek átvétele a szerb-horvát *krma* 'kormányrúd'; a kaj-horvát *korman* 'utazó, kormányos', melynek átvétele volna a SzSz szerint a magyar *kormány*, éppen a magyar *kormány* átvétele (vö SzlJ 282); a szót a dunai magyar hajósok terjesztették el mindenfelé; szövégi *-n* eltűnésére vö *házban* > *házba*, *elhiszem* > *ejiszen* > *ejésze*, *boszorkán* > *boszorka*, *fitymán* (r) > *fityma*, **tokmán* > *tokma*, **tokmánl*, **tukmánl* > *tokmál*, *tukmál*;

thōrācis < ősl **thōrācos* (gör *thōrax*, *thōrākos* 'mellpáncél, mellvért; az emberi test dereka a nyaktól az ágyékig: mell, mellszobor; serleg') > fu **thōrēku* > ug **torek* > m birtokos személyragos **tareka*, ragozva **tarekát* > **darekát* > *derekát*, innen elvonva *derék*, *i-ző* nyelvjárásokban *dirik*, *derik*; a magyarból valók: a szlovák *driek* 'Oberleib, Rumpf, ebből a cseh *dřik* 'Stamm, Rumpf' (csak a 19. századtól, vö SzlJ 151), a magyarból még ukrán *drik* 'ingerék', horvát *drik* és *drek* 'kocsiderék', valamint — esetleg szláv közvetítéssel — rom *dric* 'derék; szekélderék; (nyár) dereka'; a török *diräk* 'árboc' nyilván a magyar *derék* átvétele és eredetileg 'derék-árboc' volt a jelentése; a régi magyarok az árbocot **dereklónak* nevezték, és ennek alakváltozata **dereklou* > **derekleu* > **derekle* > *dereglye*, tkp 'árbocos', amelynek átvétele szerb *dereglja* 'dereglye', morva *deregl'a* 'saroglya', az átadók a dunai magyar hajósok lévén; vö nyelvjárási *döröklő-fa* és régi magyar *töröklő rúd*;

artéria < ősl *ártēria* (gör *artēria*) > nyj **arteria* (rövid *e*-vel!) > proto-fu **ertrie*, **errie* > fu **errje*, **erje* > ug **erj* > m *ér*; ősl származék **artēriālis* > nyj **arteriālis* (rövid *e*-vel) > proto-fu **ertriēli*, **erriēli* > fu **errjēl*, **erjēl* > ug ua > m **ergyel* > **ergel* > *erge* (r) 'patak', tkp 'mellékág'; a régi magyar **ergel* átvétele lehet rom **argāl*, tsz

**argāle* > **agārle* > *gīrle*, innen *gīrlă* 'patak', az *r* olyan-szerű hátradobásával, amelyhez hasonlótl tapasztalunk az *āldomās* > rom nyj *adālmaş* esetében is;

**gȳrellus* < ősl **giurellos*, nyj **giurollos* > fu **kjurowu* > ug **tyurow*, **dzsurow*, **dzsirow* > m **gyirow* > **gyireu* > *gyūrő* > *gyűrű*; az alapszó *gȳrus* > rom *jur* 'környék', melynek igei származéka **gȳro* < ősl **giuro* > fu **kjuru* > ug **tyuru*, **dzsur*; *dzsur ik* > m **gyor-uk* > **jarok*, **jar* > *jár*, innen *járok*, de vö **joramlik* > *iramlik*, **gyorapodik* > *gyarapodik*; őrzí a szókezdő *gy-* hangot a **gyaratok* > *gyártok*, de *jártok* is, tkp 'járatok', a munkatárgyat a műves járatja; **gyarat* 'járat (főnév)' > *garat*, tkp '(liszt)járat'; *ty-* > *gy-* > *j-*, sőt Ø (*iramodik*) fejlődésre vö *dīmidia* < ősl *ua* > fu **tīmetje*, hasonulással **tjīmetje* > ug **tyimety*, **dzsimecs* > m **gyimecs* > **jimess* > *imes* (r), tulajdonnévként *Imecs*, kikövetkeztethető jelentése 'féltelek'; **congȳrābit* < ősl **congiurābit* > fu **konkjurōbi* > ug **kuntyurobj*, **kuntyurogy* > m **kungyorog* > **konnyorog* > > *kanyarog*, vö *kanyarodik*, az egykori **kanyar* ige nevesítése a *kanyar*; a régi magyar **kungyorog* alakváltozata *kuncsorog*; ősrokon a rom *inconjura* 'körüljárni'; mindezek a szavak eredetileg a hajósok mesterségnyelvéhez tartoztak: a *gyűrű* a vízgyűrű neve volt; a *jár* eredetileg olyasmit jelent, mint a *kanyarog*, vö *gȳrāre* > fr *virer* 'kanyarogni', ebből *virage* 'kanyar', *virement* 'visszafordulás'.

Óslatin kori görög eredetű szavaink csoportjában nem kevésbé fontos helyet foglal el az állatok és növények világára vonatkozó szavak kisebb csoportja:

oleum < ősl **olaivom* (gör *elaion* 'faolaj', kikövetkeztethető korábbi **elaivon*) > proto-fu **ulojwu* > fu **uwoju*, **uoju*, **woju* > ug **woj* > m *vaj*, vö vogul *woi* 'zsiradék', osztják *woj* 'ua', mordvin *vaj* és *oj* 'olaj; vaj; zsiradék', zürjén *vij* 'olaj; vaj; zsiradék', votják *vej* 'ua', cseremiszi *ü* 'vaj', finn *voi* 'ua', lappK *vuojj*, *vuj* 'zsiradék, zsír, olaj'; fontos körülmény, hogy az átvett görög szó nem az olajfát, hanem a gyümölcsleiből készített zsiradékot jelölte;

**cannabāria* ~ proto-fu **kēnyebjērje* > fu **kembdērje* > ug **kenderj* > m *kender*, tkp 'kenderes, kendervetés', vö fr *chenevière* 'kendervetés'; az alapszó *cannabis* < gör

kannabis 'kender'; a török nyelvek *kendir* szava, ha nem ősrokon, a magyarból való ugor kori átvétel.

stuppea 'csepű-' < ősl **stuppeiva* > fu **stjüpēwe*, **stjipēwe* > ug **scsüpew*, **scsipew* > m *csepő*, *csöpő* > *csepű*, *csöpű*; az alapszó *stuppa* < gör *styppe* 'csepű', ennek magyar megfelelője *csepp*, *csöpp*, tkp 'csepűszál', innen 'csekély része vminek', végül 'vízcsepp'; az ősl **stuppeiva* alapján természetesen **stuppīva* volna a várható latin alak, de a hangtörvényszerű *stuppeus* alapján a nőnemű szó az analogikus *stuppea* lett, vö **deivos*, **deiva* > *deus*, *dīva*, és ezek alapján analogikus *dea*, valamint *dīvus*; csepű a kenderfeldolgozás műszava;

scarabeus < ősl **scarabeivos* (gör *skarabeios* 'ua') > nyj **scarabaivos* > proto-fu **skorobojwu* > fu **skjoroboju* > ub **scsoroboj* > m *csereboj*, ragos alakban **cserebojok* > *cserebohok*, innen *csereboh*, *cserebó*, illeszkedéssel *cserebűj*, ebből *cserebüly*, összetételben **cserebóbogár*, egyszerűtéssel *cserebogár*, mint **kötetel* > *kötél*, *kötél* vagy *elegendendő* > *elegendő*, **sorjájában* > *sorjában* stb., vö ol *scarafaggio* 'cserebogár', rom *cărăbuș* 'ua'.

Ugyancsak fontosak a technika, az árucseré és a vásári műveltségcsere színvonalát tükröző őslatin kori görög eredetű szavak:

cyprium < ősl **ciupriom*, elhasonulással **ciuprom* > proto-fu **kiupru* és **kīpru* > fu **kjupru*, **kjiupru* > ug **tyupr*, **tyipr*, illetve **csupur*, **csipur* > m *csupor*, *csipor* (Csík), tkp 'rézedény, cyprusi rézből készült edény', vö fr *cuivre* < *cuprum*; a réz román neve *aramă*, és ez azonos az olasz *rame* 'Kupfer; Kupfergeld; Kupfergeschirr' szóval, forrásuk pedig a latin *aerāmen*, amely a latin *aero* 'megrezezem' származéka; a latin *aero* származéka *aerātum* 'rezes, rézzel borított' is, tsz-i alakja *aerāta* < ősl **airāta* > fu **rēte* > ug **ret* > m *réz*, a ragos-képzős *rezet*, *rezes* alakokból elvonva;

**cartulārium* > ősl ua > nyj **cortlāriom*, az *l* hang helycseréjével **clortāriom* > fu *kjortērju* > ug **tyortērj*, nyj **dzsortěj* > m **>* *gyortaj* > *gyerta*, *gyertya*; más irányú hangfejlődéssel: ug **dzsortērj* > m **gyortár* > **gyertyár*,

összetételben *gyertyár-fa > gyertyán-fa, innen elvonva gyertyán, helynévként Gyertyános, alakváltozata Gyertyámos; -rf- > -nf-, mint tér-forog > *térferog > ténferog; az alapszó *cartula* 'cédula', melynek származéka *cartulārius* 'levélíró' > rom *cārturar* 'írástudó', tkp az a személy, aki más helyett megírta a levelet; a *cartula* alapszava *carta* 'papiroskártya', tsz-i alakja *cartae* > rom *carte* 'könyv', tkp 'levelek', és a latin szó forrása a gör *chartēs* 'papiruszlevél'; az eredeti gyertya a viaszba mártott papirosból volt, vö ném Kerze 'gyertya' < lat *carta*, *charta*; a gyertyából őslatin kori neve *(*chartula*) *media* > fu *metje > ug *mety, *mecs > m mécs 'gyertyából' a m szó átvétele fr *mèche* 'ua';

balneārium < ősl **balaneiāriom* > nyj **bolonoiāriom*, **bolnoiāriom* > proto-fu **bolnijērju* > fu **bolnyērju* > ug **bolnyērj*, **bolnyēj* > m **balnyaj* > bányá 'fürdő', innen 'vízigödör', majd 'ásott gödör, ásott földüreg', és végül 'bánya'; vö fr *mine* 'akna; bányá'; bányá -ász képzős származéka bányász 'minier', ebből való a régi bányászna 'minerai', ugyanazzal a -na képzővel, amellyel Kovászna helyneveinkben is találkozunk;

gör *technikē* > ősl **technica* > fu **tekeneke* > ug **tekenekh* > m **tekeneh* > *tekené*, *tekenő*, *tekenyő*, *teknő*, *teknőyő*; a m szó jelzős szerkezetből vált ki, és eredeti jelentése 'mesterséggel készített' volt, a latinban megvan az alapszó: *techna* 'fogás, fortély'; a magyarból való honfoglalás előtti átvétel a török *täknä*, *tekne* 'ua', ebből a szerb *tekne* és újgörög *teknēs*;

scēna < ősl ua (gör *skēnē* 'fedett hely, szín, csűr; sátor') > nyj **xēna* > fu **kszēne* > ug **szen* > m *szén* > *szín* 'fedett hely'; a szláv szavak (pl bolgár *sen* 'árnyék', cseh *sin* 'Saal, Vorhaus, Halle' stb.) a magyarból; a déli szláv nyelvek 'árnyék' jelentése másodlagos fejlemény, noha Kniezsa mást mond (SzlJ 504), *sc-* > *x-*, mint *scorium* < ősl ua > nyj **xorium* > fu **kszorju* > ug **szorj* > m (*vas*)*szar*, *szar*;

thēsaurārius < ősl ua > nyj **thēsōrārios* > proto-fu **thēsirērju* > fu **thesrērju*, **tesrērju* > ug **tesrērj*, nyj **tersērj* > m **tersér*, **törsér*, > **törzsér* > *tőzsér*, valamint **törsér* > *tősér*; a feudalizmus századainak nevezetes magyar tőzsérei természetesen nem a saját marhájukkal, hanem a földesurakéival kereskedtek, eredetileg tehát

e földesurak emberei, árusai, thesaurariusai voltak; az alapszó *thēsáurus* < ósl ua (gör *thēsaurus*) > nyj **thā-sóros* > fu **thōsōru* > ug **tusor* > m ua **tuson* > *Tuzson*, a volt Kolozs megye egyik községének neve, amelynek dolga biztosan aranylábon forgott, hiszen a régiségben Aranylábú Tuzson volt a neve (vö EtSz 122); *-r* > *-n*, mint **gyertyár* > *gyertyán*, **gogár* > *gógány*, **sárgmerl* > *sármár*, **sármál* > *sármán*, *sármány*, valamint *mind-járt* > *mingyár* > *mingyán* (nyj), *már* > *mán* (nyj), *tér-forog* > *ténfereg* stb.;

scāpus 'szár, cső alakú szár' < ósl ua (gör *skāpos* 'ua') > fu **skjōpu* > ug **scsop* > m **csap*, igei származéka *csapol*, emezé *csaplár*, a magyarból német *Zapfen*, ófn *zapfo*, *z* > *t* hanghelyettesítéssel angol *tap* 'csapszék'; ugyancsak a magyarból való a lengyel *czop* 'tampon, bondon, broche; Zapfen am Fasse; Zapfen am Zimmerholze, womit es in das andere gefügt wird; Türangel', valamint cseh *cap* 'Zapfen, pipe' stb. (másként EtSz 848—9); a *csap* 'vesszőcsap' átvétele az orosz nyj-i *cop* 'die Rebe, der Zweig des Weinstockes', a magyar szőlőművesek nyelvéből, és nem „véletlen találkozás“ (EtSz 850).

A jogszolgáltatással és kultusszal függenek össze a következő szavak:

poena < ósl **poina* (gör *poinē* 'vérdíj; büntetés') > nyj **peina*, > fu **pejne* > **pijne* > ug **pijn*, **pīn* > m *bin* > *bűn*; ősrokon a fr *peine* 'büntetés; kín', származéka *peiner* 'bánt', *se peiner* 'bánkódik' < lat **poeno* < ósl **poino* > fu **pojnu* > ug **pojn* > m **bajn* > *bán*, ikes alakja *bánik*, műveltetője *bánt*; vö lat *pūnio* és *pūnior* 'büntet, elbánik vele'; a magyar szó a szomszédos nyelvekben nagyon elterjedt: cseh *banovati* 'bánni', bulgár *bantovati* 'bánt' stb.; rom *bănuiesc* 'gyanít, gyanúsít; megbán', *bănat* 'bánat; bántottság', *bîntuiesc* 'pusztít, fel-dúl';

tornus 'eszterga' < ósl ua (gör *tornos* 'ua') > fu **tornu*, **torlu* > ug **turl*, alakváltozata **tur* > m ua > *tor*; a jelentésváltozás: 'forduló' → 'évforduló, évfordulói megemlékezés a halotról' → 'tor', ősrokon a francia *tour* 'fordulat, forgatás; megkerülés, körút; szer' a szó igei származéka *torno* 'esztergályoz, esztergán forgat' < ósl

ua > fu **tornu*, **torlu* > ug **turl*; **turl-ik* > m **turluk* > *torlok*, igenévi származéka *torló*, régi *turlou* (1290); a *torol* korábbi jelentése 'forgat, megfordít, visszafordít', innen érthető *megtorol* igénk jelentése, valamint az *-ódik* képzős *torlódik* igénké is, amely némileg összekeveredett a *tolódik*-kal; ősrokon a fr *turner* 'forgat; fordít; megkerül, körüljár; irányít, fordít, terel; felfog, vmilyen értelmet ad vminek; megváltoztat, elront; esztergályoz, megformál, kikerekít', román *torn* '(ki)önt; mintába önt; áraszt; összezsap', a régi nyelvben 'visszafordít', például *toarnă cu găleată* 'úgy esik, mintha dézsából öntenék';

tūreus (*cāseus*) < ősl **thūraivos* > proto-fu **thurojwu* > fu **tūroju* és **tūrōwu* > ug **turoj*, **turow* > m *turó*; a m szó jelentésváltozása: 'áldozati sajt' → 'füstölt sajt' 'túró'; a régiek egyik legfontosabb áldozati szere volt a tejnemű;

Bacchus < ősl ua (gör *Bakchos* 'Bacchus; bor; bacchans') > fu **bokkhu* > ug **bokk*, **bok* > m *bakk*, *bak*, különösen *kecskebak*; az ugorból való közgermán kori átvétel a német *Bock* 'bakkecske', ebből meg a francia *bouc* 'ua'; a m szó jelentésváltozása: 'bacchans; részegen nősző férfi' → 'nősző bak' 'bak', van *-z* képzős és *-l* képzős igei származéka: *bakzik*, *baklik*, sőt nyj-i *bakik* is; a magyarban nemcsak a kecskének van bakja, hanem juhnak, macskának, kutyának, oroszlánnak, valamint galambnak, eszterágnak stb.; vö *mén*, *kos*, *hím*, *macska*, *kandúr*, *kan* stb.; az erdélyi szász *bak* 'bakkutya' külön átvétel a magyarból.

A táplálkozás területére tartozó szavak:

butyrum 'vaj' < ősl **buturom* (gör *butyros* 'vaj; kenőcs') > proto-fu **butru* > fu **butu* > ug **but* > m *bot*, csak ebben az összetételben: *botsajt* 'sajtkülönlegesség'; vö *butyrum* > fr *beurre* 'vaj', német *Butter* 'ua';

**piperāx*, **piperācis* (a virtuális **pipero* 'borsol, fűszerez' ige *-āx* képzős névszói származéka, vö *piprātus* 'borsolt, fűszeres') < ősl **piperācos* > fu **peperēku* > ug **peperekh* > m **pepereh* > *pipere* 'condimentum; Gewürz', ebből *piperés*, *piperéskedik*, *piperézi magát*, a *pipere* jelentésváltozása: 'fűszerező' → 'ételízesítő, ételszínező, ételpirosító' → 'arcpirosító'; az étel 'megszínezése' és 'meg-

ízesítése' rokon fogalmak, vö lat *pigmentum* 'színesítő' > fr *piment* 'ételízesítő, fűszer';

stomachus < ősl ua (gör *stomachos* 'szád, gyomorszáj, vminek a torka; gyomor') > fu **stjomokhu* > ug **scso-mokh* > m **csumah* > *csuma*, *csoma* 'pestis; fene; madár-ijesztő; difteritisz; tengeri-üszög'; a m szó jelentésváltozása: 'gyomor' → 'rossz gyomor, gyomorbetegség' → 'halálos gyomorbetegség, dög'; hasonló jelentésváltozáson ment keresztül a latin *stomachus* szó is, melynek jelentései: 1. 'torok-gége, melyen az étel-ital a gyomorba megy', 2. 'maga a gyomor', 3. 'harag', vö *stomachor* 'bosszankodom', *stomachōsus* 'mérgező', *stomachicus* 'gyomra-fájó'; a m *csuma* átvétele bulgár *cuma* 'Pest', innen a rom *ciumā* 'döghalál; (marha)vész; pökedelem, ocsmány; ínség'; más szó a *csima* 'cyma', rom *ciumā* 'csima', melyek a latin *cyma* származékai.

Az itt bemutatott mintegy harminc szóegyeztetés, melyeket a figyelmes olvasó a hangtani és alaktani fejezetek példatárából könnyen megszerezhet, már alapul szolgálhat néhány biztos következtetés levonására.

Bizonyos, hogy az őslatin törzsek nagyon szoros kereskedelmi és művelődési kapcsolatban állottak egymással. Egészen bizonyos, hogy az előbb felsorolt szavak kölcsönzésének idején az őslatin törzsek nyelvére nagy hatást tevő görög törzsek már Hellaszban, a Földközi-tenger partján laktak, mert már ültették és szüretelték az olajfát, sőt kereskedtek az olajjal (*oleum* ~ *vaj*). Ezt ki kell egészíteni azzal a megjegyzéssel, hogy a görögök ekkor már szoros kapcsolatban állottak az egyiptomi kultúrával, megtanulták és az őslatin törzsekhez továbbjuttatták az egyiptomiak szent állatának a nevét (*scarabeus* ~ *cserebó*, mai *cserebogár*).

A fentiekből arra kell következtetnünk, hogy az őslatin törzsek valahol a Balkán-félsziget közvetlen közelében laktak. Hol?

A görögből kölcsönzött szavak legfontosabb csoportját a hajózás mesterségszavai alkotják (*malakia* > *malacia* ~ *meleg*; *lintricus* ~ *ladik*; fr *gouvernement* < **gubernāmentum* ~ *kormány*, **gubernācis* ~ *kóró*, *kóré*, *góré*; *thōrācis* ~ *derék*, *szekérderek*, *hajóderék*; **gyrellus* ~ *gyűrű*, tkp *vízgyűrű*; **gyro* ~ *jár-ok*; **congryrābit* ~ *ka-*

nyarog), mégpedig a tengeri hajózásé, mert a cet tengeri hal (*cētus* ~ *hal*). Az őslatin törzsek eszerint vagy az Adriai-tenger partvidékén, vagy a Fekete-tenger partvidékén laktak. A Fekete-tenger partvidéke mellett szól két körülmény.

Az egyik az, hogy a folyam-ág és a nádas őslatin neve is görög eredetű (*arteria* ~ *ér*; *arterialis* ~ *erge*; **papyretum* ~ *páprágy*, *páfrány*). E szavak átvételére leg hamarabb a folyam-ágakban és nádasokban gazdag Duna-torkolat táján kerülhetett sor;

A másik körülmény az, hogy a fejlettebb földközi-tengeri hajózás műszavait kölcsönvevő és a Duna torkolatánál az *arteria* és *papyros* szavak kölcsönvételének idején nyilván nemrég megjelent őslatin törzseknek már voltak hajós-ismereteik (*portus* ~ *part*; *rīpa* ~ *rév*, *puppis* ~ *tat*; *mare* ~ *ár*; *unda* ~ *víz*; *celōcis* ~ *hajó*; *piscis callum* ~ *pikkely*; *navigium* ~ *-nok*, *csol-nok*; *nato* vagy *innato* ~ *uszok* stb.). Igen fontos mozzanat, hogy a magyar *tenger* szó éppen a Fekete-tenger neve, mert eredeti jelentése 'holt, fekete'; *nigra* (*unda*) < ólat **necra* < ősl **thnecra*, **thanecra* > fu **thenekre* > **thenkre* > ug **tenkr*, **tenkür* > m *tenger*, *töngör*, tkp 'holt-tenger', ugyanolyan jelentésváltozással, amilyent a latin származású *morotva* szavunk esetében tapasztalhatunk, amely elvonás *mortua aqua* szerkezetből. A *nigra* alapszava *nex*, *necis* < ősi **thnecos*, **thanecos* > fu **theneku* > **thenku* > ug **tenk* > m *deg* > *dög*; vö görög *thanatos* 'halál', *thnēskō* 'meghalok', *nekys* < **thnekys* 'hulla, dög'; *nekros* < **thnekros* 'holt'.

A technika, fémművesség, fafaragás, ipari növények termesztése és feldolgozása, a konyha, a kereskedelem, valamint a vásárhelyek színjátzása körébe tartozó szavak szép száma arra vall, hogy az őslatin és a hellén törzsek közt sokáig tartó szoros művelődési kapcsolatok állottak fenn. Ezt a képet sokatmondóan egészíti ki az a tény, hogy a büntetés műszavai is a görögből kerültek az őslatin nyelvbe (*poena* ~ *bűn*, *pūnio* vagy **poeno* ~ *bán*, *bánik*, innen *bánt*). Mindebből arra kell következtetnünk, hogy a görög törzsek Hellászba vándorlása és a földközi-tengeri művelődésbe való bekapcsolódása után még aránylag huzamos időnek kellett elteltie, amíg a görög törzsek

szomszédságában élő s a velük igen szoros kereskedelmi és művelődési kapcsolatokat tartó őslatin törzsek egy része, az első rajt megjelent Itáliában. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy az akhájok az i.e. 3. évezred végén vándoroltak be Hellászbába, akkor az első latin törzsek Itáliában való megjelenését, vagyis az őslatin nyelvközösség felbomlását, a későbbi itáliai és finnugor nyelvek szétválását az i.e. 18. és 15. század közé kell helyeznünk. Ekkor kezdődik a finnugor alapnyelv különélete, amely mintegy az i.e. első század elejéig, a finn és az ugor ág kettéválásáig tartott. Az ugor nyelvegység már az i.sz. 5—6. században bomladozni kezdhetett, az Attila birodalmának széthullását követő nagy népmozgás következtében, végleges felbomlására azonban csak a 9. században, Álmos uralkodása idején került sor.

2. A MAGYAR ÉS A TÖRÖK SZÓKINCSEK EGYEZÉSEI

A 18. század magyar nyelvészei, Kalmár György, Pray György és különösen Beregszászi Nagy Pál, de a magyar—finn nyelvrokonság olyan harcos hirdetői is, mint Gyarmathi Sámuel és Révai Miklós, számos magyar és török szó közt mutattak ki olyan alak- és jelentésbeli hasonlóságot, amely szerintük e nyelvek közös eredetével magyarázandó.

Nem vetette el a finnugor és a török nyelvek közös eredetének feltevését Budenz József sem, aki azonban éles különbséget tett egyrészt a finnugor és a török nyelvek távolabbi, másrészt a magyar és a többi finnugor nyelvek közelebbi rokonsága közt, és aki mindazokat a török szavakkal egyeztethető magyar szavakat, amelyek megfelelőit a többi finnugor nyelvből nem sikerült kimutatni, törökből kölcsönözteknek nyilvánította.

A magyarok eredete című munkájában Vámbéry Ármin megtámadta Budenz módszerét és eredményeit, sajnos azonban arról az elhibázott álláspontról, hogy a magyar nem a finnugor, hanem a török nyelvek csoportjába tartozik.

Az „ugor—török háború“ lezajlása után Budenz álláspontja vált uralkodóvá. Erről az álláspontról bővítette a

török szavakkal egyező magyar szavak számát Munkácsi Bernát, és erről az álláspontról rostálta meg a korábbi eredményeket *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink* című, 1908-ban megjelent tanulmányában Gombocz Zoltán.

Gombocz 330 szóegyeztést vizsgált meg. Ezek közül 108-at mint helytelent elvet, a megmaradó 222 biztos — vagy legalábbis valószínű — egyezést pedig általában azaz magyarázza, hogy e szavakat a magyarok a honfoglalás előtt a Volga és a Káma vidékén időszámításunk első századaiban virágzó Nagy-Bolgár birodalmat alapító bolgár-török néptől vették át.

Ez a magyarázat több feltevésen alapszik.

Az egyik az, hogy a finnugor nyelvek szavaival nem egyeztethető magyar szavak nem finnugor eredetűek, hanem jövevények.

A másik az, hogy időszámításunk első századaiban az ugor nyelvegység már nem állott fenn. Ha ugyanis a török nyelvi hatás még a közös ugor alapnyelvet érte volna, akkor a kérdéses szavak egy részének az osztják vagy vogul nyelvben is meg kellene lennie.

A harmadik az, hogy a finnugor alapnyelvet beszélő nép műveltségének nyelvi emlékeit megbízhatóbban őrzi a töredék népektől beszélt osztják és vogul, mint a magyar.

A negyedik az, hogy a biztosan egyező szavak közül mindig a török a kölcsönadott és a magyar a kölcsönvett szó.

Ezek a feltevések azonban elég ingatagok.

Nyilvánvaló mindenekelőtt az, hogy „akárhány olyan finnugor szavunk lehet, melyet a rokon nyelvek közül — ti. a finnugor rokon nyelvek közül — egyik sem őrzött meg“ (SzSz XII). A magyar és a török szókinsz vonatkozásában: ha az urál-altaji ősrökonság feltevése helyes, akkor ezek közt a finnugor rokon nyelvekben meg nem őrzött magyar szavak közt akárhány olyan szó lehet, amelyet a török nyelvek megőriztek.

Az ugor nyelvegység megszűntét a finnugristák kb. 3000 évvel ezelőtre teszik. Ez persze támogatná Gombocz magyarázatát, amelynek egyik alapja éppen az a feltevés, hogy az ugor nyelvközösség az időszámításunk utáni

első évszázadokra már felbomlott. Viszont minél hosszabbra nyújtjuk a magyar nyelv különletét, annál inkább valószínűsítjük az ősi szókincsben a magyar és az ugor vagy általában a finnugor nyelvek közt mutatkozó eltéréseket. A francia és a román nyelv közössége csak mintegy másfélszer évvel ezelőtt szűnt meg, és mégis rendkívül nagy azoknak a latin eredetű francia szavaknak a száma, amelyek megfelelői a román nyelvből hiányzanak. Ezek persze nem az állattenyésztés szavai, hiszen a román nép összetételében történetesen a pásztorok viték a vezető szerepet, elannyira, hogy nemzeti nevük a szerb, görög és albán nyelvben foglalkozásnévvé változott (Ist II 37).

Az is nyilvánvaló, hogy az ugor vagy a finnugor alapnyelvet beszélő nép műveltségére éppúgy nem lehet a vogul vagy osztják és más töredék népek nyelvében megőrzött eredeti szókincs alapján következtetni, mint ahogy mondjuk a megleno-román nyelvben megőrzött eredeti szókincs alapján sem lehet a latin alapnyelvet beszélő római nép műveltségére, vagy az albán nyelvben megőrzött eredeti szókincs alapján nem lehet az illir vagy trák művelődésre következtetni.

Végül pedig lehetetlen az, hogy ha a magyar 2—300 török eredetű jövevényszót őriz, a török nyelvek egyike-másika ne őrizne legalább néhány tucat magyar eredetű szót. Hiszen egyrészt talán éppen az átadónak feltételezett bolgár-török nyelv leszármazottja a ma is beszélt csuvas, másrészt általában sem valószínű, hogy az elég tekintélyes létszámú honfoglalás előtti magyarság éppen semmi nyomot nem hagyott volna a vele egykor szomszédos török népek nyelvében.

Éppen ezért úgy vélem, hogy az alakilag és jelentésbelileg egyező magyar és török szavak viszonyának kérdését felül kell vizsgálni. Az olyan szavaktól, mint amilyen például a magyar szókincsben elszigetelten álló *szatócs*, amely biztosan a *-ci* képzővel alkotott török (ujgur) *satigci* 'ua' átvétele, el kell különíteni az olyan szavakat, mint amilyen a *bükk*, amelynek török megfelelője a csagatáj *bük* 'tölgy', krimi *bik* 'bükk'.

Rendkívül jellemző Gombocz vélekedése a magyar *bükk* és a csag *bük* 'tölgy' hasonlóságáról. Szerinte a ma-

gyar szó nem lehet a török átvétele, mivel „a magyar *bükk* középfrank eredetét már 1900-ban meggyőzően kimutatta Melich János“ (HTJ 27). Mellőzve azt, hogy már Bárczi szerint a német származtatás valószínűsége kisebb a török származtatásnál (SzSz 29), feltétlenül meg kell kérdeznünk: ha a magyar szó nem a török átvétele, akkor a két szó hasonlóságának mi a magyarázata? Véletlenről semmi esetre sem lehet szó. Talán a török szó volna a magyar átvétele? Vagy a török szó éppúgy a középfrank *böck* ’bükk’ átvétele, mint Melich szerint a magyar *bükk*? Ezekről vagy más hasonló lehetőségekről Gombocz nem nyilatkozik. Még kevésbé villantja fel annak lehetőségét, hogy a magyar, török és német szavak — közös eredetűek.

A Gombocz tanulmányában egyeztetett magyar és török szavak mellé nemcsak a *bükk* esetében sorakoztathatunk fel indoeurópai nyelvekbeli szavakat. Az alábbi magyar szavak Gombocztól adott megfelelőinek mindegyike mellé odasorakoztatom latin megfelelőjét:

tulok; burját *togul*, *togol* ’Kalb’; **taurculus* < ösl **taurclos* > fu **törklu* > ug **turkl*, **turk* > m **turk* > **tulk* > *tulok*, *tulkot*;

ünő; ujugur *inäk* ’Kuh’; *jünix*, *jünicis* < ösl **jüneicos* > fu **jīnēku* > ug **inekh* > m **ineh* > *ineü* > *ünő*;

tinó; csagatáj *tana* ’eine junge Kuh’; *tenellus* < ösl **tennerlos*, **tenellos* > nyj **tonollos* > fu **tonowu* > ug **tonow* > m **tonou* > *tinou* > *tinó*; a *tenellus* és *tinó* jelentéstani összefüggése ugyanolyan, mint a latin *juvenis* ’fiatal’ és *juvencus* ’tinó’ szavaké; a *tenellus* alapszava *tener*, vö *tenerum* > rom *tīnār* ’fiatal’, fr *tendre* ’zsenge’;

borjú; kirgiz *buzau*; *frūgis* ’termés; bármi hozadéka, haszna’ < ösl **pherougos* > nyj **phorougos* > fu **borōku* > ug **burokh* > m **burah* > **burau* > *burou* > *bureu* (1211) > *buriu* > *borju*; vö mongol *biragu* ’kétéves borjú’, csagatáj *bozagu*, *bozau* ’Kalb’; a török *-r-* ~ *-z-* hangmegfelelésről Gombocz: „az őstörök *-z-* helyett a csuvasban (és a mongolban) *-r-*t találunk, míg a többi török nyelvben *z-*t vagy *s-*t“ (HTJ 104); de az sem lehetetlen, hogy az őstörök hang nem *-z-*, hanem olyanszerű palatális *-r-*, mint amilyen például a lengyel *rz* az effélékben: *rzeka* ’folyó’, szerb-horvát *rijeka*, *reka* ’ua’, és ez esetben a magyar *-r-* hangnak megfelelő török *-z-* hangok latin

-r- hangokkal egyeztethetők, pl. *iker* ~ oszmán *ikiz* 'ua' ~ *jūgera*;

bika; ujgor *buka*; *fugāx*, *fugācis* < ősl **phugācos* > fu **bukēku*, **bukāku* > ug **bukekh*, **bukakh* > m **bukah* > *bika*; az alapszó *fugit* ~ *búvik*, *bukik*, s ezekkel azonos *búgik*, *buk* 'subāre, sich begatten', műveltetője *búgat*; a magyar *buk* átvétele szlovák *bukaty* 'párosodtat (disznót)'; eszerint az etimologikus *bika* analogikus alakváltozatai *búvó*, *bukó*, és ez utóbbi ragos alakjaiból (*bukát* > *békát*, mint *trufát* > *tréfát*) elvonva *béka*; a magyar *bika* átvétele a lengyel *byk* és a többi szláv szó, ez a *byk* a nőneműnek érzett **byka* hímneműsítése (a magyar *bika* és török *buqa* 'bika' szavaknak a szláv *byk* 'bika' szóval való hasonlóságát Knieszsa lényegében véletlennek tekinti, vö SzLJ 799; de nehéz ilyen véletlenekben hinni); hasonlóképpen hímneműsítette a román a magyar *csonka* szót: *csunka* (13. század) > rom **ciuncă* > *ciungă*, és ennek alapján hímnemű *ciung*;

ökor; oszm. *öküz* 'Ochs', burját *uker*, mongol *üker*; *augur*, *auguris*, *auguri* < ősl **auguŕos*, **auguŕi* > fu **owkuru*, **ewküri* > ug **ökür*, **ökir* > m *ökor*, *öker*; a jelentéstani összefüggés az, hogy a madárjósítás fontos eszköze volt a *templum* 'tér az égen, melyet az augur pálcájával kijelölt, és amelyen meg kellett hogy jelenjenek azon jelek, amelyekből jósolni akart', és úgy látszik, hogy ezt a templumot az augur az auspiciumra kiszekerezvén, a szekérből kifogott ökrök jármával jelölte ki magának; az eget jármon keresztül szemlélő augur tehát alkalmas volt arra, hogy róla nevezzék el a világot jármon keresztül szemlélő ökröt;

ürü; türkmén *ürü*, abak. *irik*; *vervex*, *vervēcis* < ősl **vervēcōs* > fu **werweku* > ug **werwikh*, **wörwükh*, **würwükh* > m *ürü*; ugyanebbe a szócsaládba tartozik **vervēcūllus* < ősl **vervēcōllōs* > nyj **berbecollos*, **borbocollos* > fu **bor(b)kōwu* > ug **borkow*, **birkow* > m **birkou*, ragozva *birkát*, innen elvonva *birka*, alakváltozata **birkou* > **birkeu* > *birke*, *birge*, *bürge*; vö *vervēcem* > rom *berbece*, tsz-i alak *berbeci*, innen a magyar *berbécs*; a m *birka* átvétele morva *birka*, *burka* 'ua', ukrán *byrka* 'ua', orosz *byrka* 'ua' (Knieszsa szerint a szláv szavak állathívogató eredetűek, de ez a magyarázat

ugyanolyan, mint amikor a SzSz *csikó*, *csitkó* szavunkat a *csit!* csikóhívogató szóból származtatja: éppen az állat-hívogató szó származik az állat nevéből, vö *stata* (*caballa*) ~ ném *Stute*, *status* (*equus*) ~ m *csit*, kicsinyítő képzővel *csitkó*, *csikó*);

olló; ujjur *oglak* 'Zicklein'; *agnellus* < ösl ua, nyj **agnollos* > proto-fu **oklotu* > fu **oklowu*, **oglowu* > ug **oglow* > m *olló* 'agnellus, haedulus, damulus'; az alapszó *agnus* < ösl **agnos* > proto-fu **oklu* > **oglu* > ug **oglj*, **ollj* > m **oj* > *ij*, *i*; csak ezekben: *ija-fija*, *i-fiú* > *ifjú*; török megfelelője *oglu* 'fi'; az ujjur *oglak* hangfejlődése: **oglow* > **oglog* > *oglak*;

toklyó; oszman *toklu* 'Lamm, Zicklein'; *pecūliolum* < ösl ua > nyj **poculiolum* > fu **ptokuljowu* > ug **tokljow*, nyj **toklow* > m *toklyó*, alakváltozat *tokló*; az alapszó *pecu* 'aprómarha' < ösl ua > nyj **pocu* > fu **ptoku* > ug **toku*, **tok* > m *tik* > *tyúk*, török megfelelője ujjur *tagu* 'ua'; a magyar szó jelentésváltozása: 'aprómarha' → 'baromfi' → 'tyúk', vö *baromfi* szavunk jelentésfejlődésével; bizonyára finnugor eredetű a lengyel *ptak* 'madár' szó is (bár általában a német *Feder*, görög *pteron* 'toll, szárny', *ptēna* 'madarak' szavakkal szokták kapcsolatba hozni);

kecske; oszman *kāci* 'Ziege'; *haedus*, **haedicellus*, **haedicella* < ösl **chaidicella* > fu **khejtkēwe* > ug **ketjkew* > m *kecske*; vö még *haedulus*, **haedellus* ~ *gidó*; *haedulea* ~ *gödölye*; *k-* és *g-* szókezdet váltakozik a germán nyelvekben is, vö német *Geiss*, angol *goat* mellett német *Kitze* 'kleine Ziege', angol *kid* 'ua'; biztosabban törökből való átvételnek látszik a baskir *kāzā*, csuvas *kadza* szavakhoz feltűnően hasonlító lengyel *koza* 'kecske'; kicsinyítő képzős magyar állatnevek: *passer* ~ *fecs-ke*, *masculus* < ösl ua, nyj **masclos* > fu **moskju* > ug **moscs* > m **mocs* > **macs*, kicsinyítő képzővel *macska*, tkp 'kanka, kandurka';

ártány; sor *arlān* 'castriert' < **artān*; *verrīnus* < ösl nyj **vordoinos* > fu **wortojnu* > ug **wortojn*, **ortojn* > m ua > **artajn*, **artán* > *ártány*;

kölyök, régi *kelek*, *kölök*; mongol *gülige*, *gülüge* 'un jeune chien, un petit', oszman *kösäk* 'ein Kameeljunge, ein junges Tier überhaupt'; *canicula* < ösl **canicla* > proto-fu **kenekle*, nazalizálódással **kenenkle* > fu **ke-*

lenkle > ug **kelenkl*, **kelekl*, alakváltozat **kelek* > m *kelek* > *kölök* > *kölyök*; az alapszó *canis* < ősl *canos* (vö gör *kynos*), **conos* > fu **konu* > **kunu* > ug **kun* > m *kun*, tkp 'kutyafő', vö lófő; vö még *catellus* < ősl nyj **catollos* > fu **kotowu* > ug **kutow* > m **kutou*, ragos alakokban **kutát*, innen **kuta*, *kutya*, az ismert *-ta* > *-tya* változással: *kárta* > *kártya* stb.; *catulus* ~ *kuszu*;

bölény; baskir *bülän* 'Elentier', csagatáj *bulan* 'ua'; *būbalīna* (gens) < ősl **būbaleina* > nyj **būbleina* > fu **bīwlēne* > **biwlēne*, **büwlēne* > ug **bülen* > m *bölény*; az alapszó *būbalus* 'bivalybika' < ősl ua > fu **bīwolu* > ug **biwol* > m *biol*, *bivol* > *bihal*, *bival* > *bihaly*, *bivaly*; a magyar *bivol* átvétele a szláv *byvol*, pl. bulg *bivol* 'ua', még a honfoglalás előtt; a honfoglalás utáni nyj-i *bihaly*, *bihaj* átvétele a lengyel *buhaj* 'bika', eredetileg nyilván 'bivalybika'; a román alakok *bivol*, *biol*, *ghicol*, melyek közül az utolsó kettő „biztosan a magyarból“ (SzlJ 93); 'bölény' és 'bivaly' jelentéstani összefüggésére vö *būbalus* 'bivaly' > rom **buuāru* > *buor* (Limba 33, 38, 47) > *bour* 'bölény';

ürge; kojbál *ürkä* 'Murmeltier'; **soricella* < ősl ua > nyj **surcella* > fu **sürkēwe*, **sirkēwe* > ug **sürkew*, **sirkew* > m **hürkeü*, **ürkeü* > *ürge*; vö román különnyelvi *șoricel* 'kisegér'; 'ürge' és 'egér' rokon fogalmak, vö német *Zieselmaus* 'ürge'; vö még **soricāria* (gens) < ősl ua > nyj **surcāria*, elhasonulással **sulcāria* > fu **silkērje*, nyj **sinkērje* > ug **sinkērj*, **senkērj* > m **hegerj* > *egér*; a zürjén és votják *sir*, valamint a finn *hiiri* talán nem a magyar *egér*, hanem a latin nominativuszi *sorex* megfelelői, bár talán fu **silkērje* > **sikhērje* változással is megmagyarázhatók.

Abból a feltevésből, hogy a felsorolt magyar állatnevek a velük egyeztetett török szavak átvételei, a paleolingvisták azt a következtetést vonták le, hogy a finnugor alapnyelvet, sőt még az ugor alapnyelvet beszélő törzsek is csupán vadászattal és halászattal foglalkoztak, a honfoglalás előtti magyarság pedig a mai csuvasok valószínű ősétől, a bolgár-török néptől tanulta meg az állattenyésztés tudományát. Ennek a következtetésnek azonban roppant ingatag az alapja. A fennebb felsorolt állatnevek lajstroma persze éppen nem bizonyítja, hogy a kérdéses

magyar szavak valamennyien az urál-altaji alapnyelvre mennek vissza, de arról bizonyára mindenkit meggyőz, hogy a magyar és török szavak egyezésének Budenz—Gombocz-féle magyarázata mindenesetre felülvizsgálatra szorul.

Ugyanerre a következtetésre jutunk török eredetűnek tartott igéink vizsgálata alapján is. Gombocz több ízben is felhívta a figyelmet „a török jövevényigék egy feltűnő sajátosságára; ...amíg ugyanis a szláv, német vagy latin igék a magyarban rendszerint *-l* denominális járulékképzőt kapnak, addig a török jövevényigék a tiszta török ige-tövet tükröztetik, alig egy-két kivétellel“ (HTJ 103). Más szavakkal: török eredetűnek tartott igéink, eltérően a biztosan jövevény szláv, német és latin eredetű igéinktől, pontosan úgy viselkednek, mint eredeti igéink. Vajon nem azért viselkednek-e úgy, mivel csakugyan eredetiek? Az bizonyos, hogy a szóban forgó magyar igék mellé a velük egyeztetett török szavakon kívül a nekik szabályosan megfelelő latin igék is odaállíthatók:

öröl, *örl-*, nyj-i *ör*; ujjur *ävür-* 'drehen, fortwenden, abvedden'; *vertit*, ólat *vortit* < ösl ua > fu **wörti*, nyj **wörli* > ug **wörl*, **örl* > m **örl* > *öröl*, *ör*; a magyarból a rom *urluiesc* 'durván örölni, darálni';

késik; kirgiz *kes* 'spät, lange (von der Zeit)', kirgiz *kesik-* 'spät bleiben, sich verspäten'; *cessat* ~ fu **kesse* > ug **kess*, **kes* > *kés-ik*;

baszik; csagatáj *bas-* 'unterdrücken, überwältigen'; *futuo* < ösl **phutuo* > fu **buszwu*, **buszu* > ug **busz* > m *bosz-* > *baszok*, tkp 'létetek', vö görög *phyteuō* 'ültet, beültet, termeszt, nemz, előhoz, szerez, szül; készít; terem';

ér; oszman *er-*, *ir-* 'reichen, gelangen, ankommen'; *oritur* < ösl **orit* > fu **öri* > ug **ör* > m **er* > *ér*; *oriundo* ~ *ered*; a jelentésváltozás: 'vhonnan elered' → 'vhová ér', vö *eredj innen* és *eredj oda*; a rendszerint idevont *érik* és *érez* nem tartozik ide, l. ott; Gombocz megjegyzi, hogy „a magyar *ér* rendkívül gazdag alak- és jelentésfejléményei inkább arra mutatnak, hogy ösrokonsággal, s nem aránylag újabb kölcsönvétellel van dolgunk“ (HTJ 40), e megjegyzés időpontja 1908, amikor még hittek az urál-altaji ösrokonság feltevésében; 1941-ben a SzSz már

kételkedés nélkül származtatja *ér* szavunkat „valamilyen török nyelvből a honfoglalás előtt“ (SzSz 65);

tűr 'aufschlagen, aufstülpen, zusammenfalten'; csagatáj *tűr-* 'berbinden, wickeln'; *torquet* < ösl ua > fu **törkwe* > ug **türkhw* > m **türhv*, **türv* > *tűr*, alakváltozata **tyür* > *gyűr*;

tűr 'leiden, dulden, ertragen'; kun *töz-* 'ertragen, erdulden', mongol *türe-* 'être épuisé (par la faim ou par la souffrance)'; *dūrat* < ösl ua > fu **tūre* > ug **tir*, **tūr* > m *tűr*, vö rom *īndur* 'eltűrök';

tűn-ik 'sich in eine andere Gestalt verändern' (PPB); csagatáj *tün-* 'scheinen, hell sein, leuchten'; 1. *dīvīnat* < ösl **deiveinat* > fu **tēwēne* > ug **tiwin*, **tūwün* > m *tűn-ik*; *dīvīnātōris* < ösl **deiveinātōros* > nyj **deiveinātūros* > fu **tēwēnetīru* > ug **tiwinetir*, **tūwūnetir* > m **tūnedir* > *tündér*; 2. *dīvīno* < ösl **deiveinō* > nyj **doi-voinō* > fu **tojwojnu* > ug **tijwojn*, nyj **tīwōn* > m **tiuwon*, **tyuwon* > **gyuwon* > *gyovon* > *gyón-ok*;

szűn-ik, régi *zenik*, olvasd *szenik*; oszmán *sön-* 's'éteindre, être éteint'; *tenet* ~ fu **szene* > ug **szen* > m *szenik* > *szűnik*; az elavult iktelen **szen* kikövetkeztethető jelentése 'szüntet, feltartóztat, visszatart, tart', innen érthető *szenik* 'visszatartatik, megtartóztatódik';

szűr, régi *zyr*, olvasd *szir* 'seichen, durchseichen'; oszmán *söz-* csagatáj *siz-* 'filtrer, passer'; *cernit* < ösl ua, nyj **ciernit* > proto-fu **tszerni* > fu **szerni* > **szirli* > ug **szirl*, alakváltozata **szir* > m *szir* > *szűr*; latin *c* ~ magyar *sz* hangmegfelelés tárgyalását l. a hangtani fejezetben;

szán 'zudenken, beschliessen'; oszmán *san-* 'denken, glauben, überlegen, voraussetzen'; *spondeo* 'ünnepélyesen odaígér' < ösl ua, nyj **sponneo* > **sponno* > fu **szwonnu* > ug **szuon* > m *szán*; vö *sponsa* ~ *szűz*, *spopondit* ~ *szabad*, régi *szabadik*, kikövetkeztethető **szuobod-ik* > *szabódik*, képzővel *szabadkozik*, nevesülve *szabad* főnév és melléknév, birtokos személyranggal *szabada* (OkISz 869), például *udvarnoksabada* 'privilegium super libertate udvornicorum'; *szabad*, régi **szuobod* > ósláv *svo-bod*; *szabada*, régi **szuoboda* > lengyel *swoboda* 'indépendance, liberté, franchise';

szór 'wannen, streuen'; oszmán *sawur-* 'vanner'; *spargit*, *spargo* < ösl *ua* > nyj **sparjit*, innen analogikus **sparjo* > fu **szworju* > ug **szuorj* > m *szór*; *gi* > *ji*, mint *mergit* < ösl *ua* > nyj **merjit* > fu **merji* > ug **merj* > m *mer*, *gena* < ösl *ua*, nyj **gina* > **jina* > fu **jine* > ug **jin* > m *iny* stb.;

ír (szót vagy képet); oszmán *jaz-* 'schreiben, zeichnen'; *jūro* 'esküszöm' < ösl **jeuŕo* > nyj **juŕo* > fu **juŕu* > ug **jur*, nyj **jir* > m *írok*; a régiek szemében az írás szakrális tevékenység, és az esküvéssel fogadás leghatékonyabb formája az írás, kezdeti fokon persze a képirás; vö még *betű*; ótörök *bitig* 'écrit'; *fidem* < ösl **phidim* > fu **bitim* > ug **bitiw* > m *betü*, *bötü*; *kép*; ujgur *kep* 'Form, Bild', ó-oszmán *gib* 'Ebenbild, Bild, Ähnlichkeit', mongol *keb* 'forme, modele'; *cōpia* < ösl *ua* > nyj **cūpia* > fu **kīpje*, **kīppe* > ug **kip* > m *kép*, innen román *chip* 'kép; vminek külseje; alak; mód, forma', pl. *în chip de șarpe* 'kígyó alakban', mintegy 'kígyó képiben';

pödör; csuvas *peter-* 'pödör'; *ponderat* ~ fu **pöntere* > ug **pönter* > m *peder*, *pödör*; vö még *pondero* < ösl **pondoro* > fu **pontoru*, nyj **potoru* > ug **potor*; **potorik* > m **fotyoruk* > *facsarok*; *ponderābit* ~ **fotorog* > **fitorog* > **fintorog*, *-it-* > *-int-*, mint *pázsitos* > *pázsintos*, *kaparitok* > *kaparintok*, vö még **fitoros* (mint *takáros*, *szorgos*, *tilos* stb.) > **fitros* > *fitos*; ősrokon az osztják *pīter-*, *puder-* 'zusammenwickeln'; a jelentésváltozásnak az a magyarázata, hogy a régiek a meg-megpöndörődő kalmármérlegen mértek, ennek horgára fűzték a megméréndő holmit, vö *pensat* ~ *fűz*, *pensitat* ~ *fizet*, *pendit* ~ *fed*, *pendet* ~ **fity* > **figy* > *fig* > *függ*, *pendēbit* ~ *fitog-tat*, *fityeg* stb.;

seper; oszmán *süpür-* 'seperni'; *sēparat* < ösl *ua* > fu **sēpere* > ug **seper*, **sipir* > m *seper*, *söpör*, tkp 'elválaszt (gazosát tisztájától)'; az alapszó *pār*, *paria* ~ *férj*, *parilis* ~ *fél*, *parat* ~ *fér*;

arat; oszmán *ora-* 'ernten, schneiden'; *rādo* < ösl **vrādo* > fu **wrōtu* > ug **urot* > m *orotok*, *orot* > *ortok*, *orot* > *irtok*, *arat*, és ezek alapján analogikus *irt* és *aratok*, annak ellenére, hogy, a SzSz szerint „az ősi finnugorság nem volt földművelő, s így a finnugor nyelveknek közös sza-

vuk az aratásra aligha lehet“ (honnan tudja?); vö *rāmentum* < ösl **vrādmont* > *orotvány, ortvány, irtvány, irtovány*; e magyar és török szó egyeztetéséről egyébként Gombocz azt mondja, hogy „kétséges egybevetés“ (HTJ 8);

szökik; ujjur *sek-* 'fliehen, entspringen'; *ējicit* < ösl **exjacit* > nyj **xjacit* > fu **kszeki* > ug **szek* > m **szek*, *szök* > *szekik, szökik*; *ējiciens* ~ *szökken* > *zökken*, **ējicēbit* (archaikus futurum) ~ **szökög* > *zökög, zötyög*;

teker; mongol *tekeri-* 'umdrehen, umkehren', csagatáj *tekrü-* 'drehen, wenden, umkehren'; *dēcurrit* 'lefut, leszalad' ~ fu **tēkirri* > ug **tekir* > m *teker*, eredetileg a patak igéje, vö *Tekerőpatak* (Szf), majd a fonál letekeréséé;

gyaláz, régi *jalász*; kazáni tatár *jala* 'rágalom', altaji tatár *jala* 'Strafgeld', mongol *jala* 'faute, crime, peine, amende, punishment' *violātum* ~ proto-fu **wjolēszu* > fu **jolēszu* > ug **jolész* > m *jalász* > *gyaláz*; a mongol szavak a *gyarló*, kikövetkeztethető régi **gyalou*, **jolou* ~ *violābilis* megfelelői.

Nem kívánom itt a Gombocztól török eredetűnek nyilvánított magyar szavak mindenikét sorra venni; az olvasó sokukkal találkozik a hangtani és alaktani fejezetek példaanyagában, ahonnan az érdeklődő összeállíthatja listájukat. Befejezésül csak egy kis szócsoportot vegyünk szemügyre: az idő, időjárás, természeti tárgyak szavait:

idő; török *-öd-äk*, vö ótörök *öd* 'die Zeit'; *vetula* ~ fu **wetile* > **wetele* > ug **witel*, nyj **wütew* > m **üdzeü* > *üdő, idő*; az alapszó *vetus* 'régi', és ennek eredeti jelentése a görög *etos* 'esztendő' tanúsága szerint 'idő, időszak, év', *vetula* eredeti jelentése tehát 'időcske, kisebb időszak';

dél; ujjur *tüs* 'Mittag, Süden', mongol *düli* 'milieu, moitié, midi, minuit'; *merīdies* < ösl **medīdies* > proto-fu **metīii* > fu **mtīī*, elhasonulással **mtīli*, **ntīli* > ug **ntīl*, **tīl* > m **dil* > *dél*; származékok: **dilseü* 'délső' > *dicső*; **dil-fe* > *dölyf*, a ragos-képzős alakokból (mint *dölyfös*) elvonva; **dil-szig* > *délceg* stb.;

köd, régi *kögy*; jakut *küdän* 'Nebel'; román *ceață* < **caecia* < ösl **caicia* > fu **kejkje* > ug **kejty*, **kejdzs* >

m *kögy* > *köd*; az alapszó *kék*; ujjur *kök*, mongol *küke bleu, vert*; **caecē* 'homályosan' < ösl **caicē* > fu **kejkē* > ug **kejki* > m *kejk* > *kék*; a tárgyakat a távolság köde megkéikíti; származékok: *kékes*, *Kökös*; *kökény*; *Küküllő* stb.;

tenger; ujjur *tängiz* 'Meer'; *nigra* < **necra* < ösl **ihnecra*, **thanecra* > fu **thenekre* > **thenkre* > ug **tenkir*, **tenkür* > m *tenger*, *töngör*, tkp 'nigra unda', azaz 'holt-tenger', a Fekete-tenger neve; vö *mortua* (*aqua*) > **mortva* > *morotva*.

Milyen tanulságot kell a fenti egyeztetésekből levonni?

A Gombocz által török szavakkal egyeztetett magyar szavak egy része feltétlenül török eredetű. Ilyen például *szatócs*, *ács* és mások. Más része helytelen egyeztetés. Ilyen például a magyar *zerge* és a csagatáj *serke* 'castrierter Ziegenbock' vagy a magyar *arat* és a török *ora* 'ernten' egyeztetése. Zömük azonban vagy ősrokonyságot bizonyít, és ebben az esetben a vizsgálódásokat arról az állásponttól kell folytatni, hogy az urál-altaji és az indoeurópai nyelvek ősrokonok, vagy pedig — ha az ősrokonyság feltevése megdőlné — nagyrészt azzal magyarázandó, hogy a szóban forgó szavakat a törökök kölcsönözték a magyarból, illetve az ugor alapnyelvből. A magyar szavaknak a latin szavakkal való egyezése ugyanis feltétlenül bizonyossá teszi, hogy ezek a magyar nyelv szókincsének őseredeti rétegébe tartoznak.

Miután azonban az egyeztetett szavak túlnyomó többsége minden vagy majdnem minden török nyelvben, sőt gyakran a mongolban is kimutatható, valószínűtlen a magyarból való kölcsönzés feltevése is. Ez ellen beszélnek különben egyéb — nyelvtani — mozzanatok is. A *jūgera* ~ *iker* ~ oszmán *ikiz* egyezése esetében például semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, hogy a török szó világosan felismerhető származék, melynek alapszava a köztörök *iki* 'kettő', és ez természetesen azonos a latin *jūger* alapszavával, *jugum*-mal, melynek szintén van 'kettő' jelentése: *jugum boum* 'két ökör', *jugum aquilārum* 'két sas'. Rokon a török *iki*-vel *két* szavunk is, melynek latin megfelelője *cuncta*, tkp **co-juncta* 'con-

juncta'. Az ősrökonság mellett szólnak más számnevek megegyezései is: *septem* ~ *hét* ~ oszmán *jedi* < **seti*; *quinta* < ősl **pinta* ~ *öt* ~ oszmán *bes* < **pecs*, vö orosz *pjaty*, lengyel *pieć*, valamint albán *pese*.

Mélyen meg vagyok győződve, hogy a magyar és a török nyelvek további összehasonlításának útja az uráلتaji—indoeurópai nyelvhasznóítás.